

Zuzanna Topolińska*

Macedońska Akademia Nauk i Sztuk
Centrum Badawcze Lingwistyki Arealnej im. Bożidara Vidoeskiego
Skopje

Wyrażenie predykatywne – jego struktura semantyczna i formalna

Pod niezbyt fortunną nazwą ‘wyrażenie predykatywne’ rozumiem semantyczną i powierzchniową postać tzw. predykatu konstytutywnego danej propozycji. Widzę to wyrażenie jako „czasownikowy” odpowiednik grupy imiennej, tj. grupę obejmującą osobową formę czasownika¹ i atrybuty tej formy. Chciałabym ustalić, jakie kategorie semantyczne reprezentują te atrybuty i w jakiej postaci pojawiają się na powierzchni tekstu, a także: czy i jak motywowane zasady linearyzacji obowiązują w strukturze syntaktycznej wyrażenia predykatywnego.

Przedmiotem analizy będą w tym tekście polskie i macedońskie wyrażenia predykatywne, tj. konstrukcje charakterystyczne dla dwu języków maksymalnie różnych typologicznie w ramach słowiańskiego świata językowego.

Formalnie zadanie, jakie sobie postawiłam, nie nastręcza specjalnych problemów. Z góry można przewidzieć, że atrybuty osobowej formy czasownika będą miały formę adwerbiów i/lub adverbialistów, czyli przysłówków i/lub wyrażen o syntaktycznej funkcji przysłówka; nie przypadkiem w tradycyjnej terminologii ‘słowo; to tyle, co ‘*verbum*’.

* Zuzanna Topolińska, Professor Emeritus, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Research Center for Areal Linguistics „Božidar Vidoeski”, Skopje, North Macedonia.
ORCID: 0000-0002-3400-0303.

e-mail: ztopolin@on.net.mk; ical.manu@gmail.com.

¹ Jako „osobowe” traktuję również formy typu *chodzi się, mówi się ...* itp., które określają pewien nawyk lub regułę zachowania w danej sytuacji.

Na płaszczyźnie semantycznej – jeżeli jako nazwę ogólną dla referenta propozycji przyjmiemy termin ‘zdarzenie’ – możemy oczekiwać, że atrybuty zdarzenia to zrazem wykładniki kategorii semantycznych zgramatyzalizowanych w postaci odpowiednich paradygmatów werbalnych, a więc wykładniki kategorii (1) trybu, (2) czasu, czy (3) aspektu². Kategorię czasu wypada przy tym podzielić na (2a) wyrażenia odpowiadające na pytanie: kiedy? i (2b) wyrażenia odpowiadające na pytanie: jak długo? Do tego spisu dodałabym (4) kategorię krotności, tj. wyrażenia odpowiadające na pytanie: ile razy?, i wreszcie – obfitującą w warianty semantyczne – (5) kategorię sposobu wykonywania akcji, tj. wyrażenia odpowiadające na pytanie: jak? w jaki sposób?

Przyjrzyjmy się poniższemu zdaniu:

Zbliżał się, jak zwykle, bez pośpiechu, zręcznie omijając kałuże pozostałe po nocnej ulewie.

Całe zdanie to jedno złożone wyrażenie predykatywne, a zarazem jedna propozycja. Nie ma w tej propozycji wyrażeń argumentowych. Przedstawione zdarzenie to nadejście wiejskiego majstra wezwanego, aby naprawił ciekący zmywak, przy czym jedyny uczestnik tego zdarzenia, tj. ów majster, zidentyfikowany jest w poprzedzającym tekście, a w naszym zdaniu reprezentuje go tylko męska forma liczby pojedynczej konstytutywnego czasownika. Forma czasu przeszłego tego czasownika informuje nas, że zdarzenie miało miejsce przed sytuacją mówienia (speech event), wyrażenie *jak zwykle* niesie informację o tym, że mamy do czynienia z jednym z dwu podstawowych wariantów aspektu niedokonanego, tj. ze zdarzeniem powtarzalnym, wielokrotnym, znanym autorowi tekstu z przeszłości, wreszcie wyrażenie *bez pośpiechu* i transformacja zdaniowa oparta na imiesłowie współczesnym: *zręcznie omijając kałuże ...* itd. mówi o sposobie wykonywania akcji przedstawionej w tym zdarzeniu.

Zacytowałam to zdanie, aby: (1) pokazać, że wyrażenie predykatywne może mieć funkcję niezależnej propozycji i formę samodzielnej zdania; (2) zilustrować obecność w jednym zdaniu wykładników wszystkich wymienionych wyżej kategorii semantycznych charakterystycznych dla wyrażenia predykatywnego. W dalszym tekście postaram się przedstawić typowych reprezentantów tych kategorii, tj. odpowiednio określenia temporalne, określenia mówiące o ew. krotności zdarzeń, wreszcie określenia informujące o sposobie wykonania akcji, oraz ich zgramatyzalizowane eksponenty, a także zasady linearyzacji tych określeń w ramach wyrażenia predykatywnego. Zilustruję mój opis przykładami z dwu interesujących mnie języków, polskiego i macedońskiego.

² Pomijam tu – rzecz prosta – kategorie osoby, liczby i rodzaju, które w ramach fleksji czasownika wyrażają kongruencję między wyrażeniem predykatywnym i wyrażeniem argumentowym nazywającym podmiot, tj. wykonawcę akcji nazwanej w wyrażeniu predykatywnym.

Określenia temporalne wykorzystują właściwą naszej kulturze bogatą siatkę terminologiczną, która wyróżnia odpowiednie odcinki na osi czasu, przeszłe, aktualne, lub rzutowane w przyszłość, a więc sekundy, minuty, godziny, doby, dni i noce, określone pory dnia i/lub nocy, tygodnie, miesiące, lata, stulecia, epoki itp. itd., jak też określenia oceniające „punktualność” danego zdarzenia, jak ‘późno’, ‘wcześnie’, ‘na czas’, ‘w porę’ lub ‘nie w porę’ itp. Por. np.:

pol. *Gość zjawił się późnym wieczorem.*
 mac. *Гостинот се појави доцна вечер.*

Propozycja składa się z wyrażenia argumentowego, którego referentem jest wykonawca czynności, i z wyrażenia predykatywnego, które obok predykatu werbalnego obejmuje określenie temporalne. Polskiej konstrukcji instrumentalnej odpowiada w języku macedońskim zestaw przysłówków: *доцна* ‘późno’ i *вечер* ‘wieczorem’, homonim rzeczownika rodzaju żeńskiego *вечер*. Zastąpienie konstrukcji przypadkowej przysłówkiem to jedna z konsekwencji zaniku końcówek fleksyjnych – zgramatyzalizowanych wykładników formalnych ‘ról semantycznych’ pełnionych przez formy fleksyjne paradygmatu przypadku w polszczyźnie. Por. także:

pol. *Takie wypadki są ostatnio coraz częstsze.*
 mac. *Таквите инциденти во последно време се почесту.*

Propozycja składa się z wyrażenia argumentowego, którego referentem jest przedmiot oceny kwantytatywnej, i z wyrażenia predykatywnego, które obok owej oceny obejmuje określenie temporalne. Polskiemu przysłówkowi *ostatnio* odpowiada macedońska grupa imienna, literalnie ‘w ostatnim czasie’. Por. wreszcie:

pol. *Elektryczność, jak na złość, wyłączają mi zawsze wtedy, kiedy siedzę przy komputerze.*
 mac. *Како за инат, ми ја исклучуваат струјата секогаш кога седам на компјутер.*

Propozycja składa się z: (a) dwu wyrażen argumentowych, których referentami są odpowiednio autor tekstu i przedmiot poddany nazwanej akcji; (b) transformy zdaniowej w funkcji autorskiego komentarza emocjonalnego; (c) z wyrażenia predykatywnego, które obok predykatu werbalnego obejmuje określenie temporalne odpowiadające na pytanie: kiedy? i oznaczające akcję wielokrotną. Oba języki prezentują takie samo rozwiązanie syntaktyczne.

A oto jeszcze przykład określenia temporalnego, które tym razem odpowiada na pytanie: jak długo?

pol. *Piąty rok mieszkam w tym domu.*
 mac. *Петта година живеам во оваа куќа.*

Cała propozycja stanowi wyrażenie predykatywne; brak wyrażenia argumentowych; jedynym uczestnikiem zdarzenia jest autor tekstu, co sygnalizuje końcówka osobowa czasownika. „Krotne” określenie temporalne *piąty rok / петта година* możemy bez zmiany treści zastąpić określeniem „zbiórczym”, odpowiednio pol. *pięć lat* / mac. *пет години*.

Jak wynika z analizowanych przykładów, określenia temporalne – odpowiadając na pytania: kiedy? i jak długo? – rozszerzają zawartą w konstytutywnym dla wyrażenia predykatywnego czasowniku charakterystykę danego zdarzenia z punktu widzenia kategorii semantycznej ‘czas’. Mogą one także przynosić informację o powtarzalności zdarzenia w czasie, czyli rozszerzać jego charakterystykę z punktu widzenia kategorii semantycznej ‘aspekt’. Oto jeszcze parę przykładów tego typu:

pol. *Spotkałam go tylko raz.*
Dwa razy byłam z nim w kinie.
Sto razy ci mówiłam, żebyś ...
 mac. *Го спетнав само еднаш.*
Два пати бев со него во кино.
Сто пати ти зборував, да ...

Jak widać, podobnie jak w polszczyźnie zdarzenia liczymy, używając szeregu *raz, dwa razy, trzy razy ...*, tak Macedończycy posługują się szeregiem *еднаш, два пати, три пати ...* Przysłówek *еднаш* ‘raz’ należy do serii *тогаш* ‘wtedy’, *некогаш* ‘czasem, niekiedy’, *секогаш* ‘zawsze’...

Określenia sposobu realizacji akcji nazwanej predykatem werbalnym, tj. określenia odpowiadające na pytania: jak? w jaki sposób? Jest to druga, obok określeń temporalnych, bardzo bogata klasa określeń realizujących się na powierzchni tekstu jako integralne części wyrażenia predykatywnych. Określenia te przynoszą m.in. opis sposobu wykonania akcji, często w postaci transformy zdaniowej konstytuowanej przez tzw. imiesłów przysłówkowy, ocenę (pozytywną/negatywną) sposobu wykonania akcji, informację o reakcji odbiorcy tekstu na zdarzenie – referenta danej propozycji, bywają też realizowane w postaci porównania do takiej samej lub podobnej akcji w wykonaniu innego podmiotu itp. Poniżej kilka przykładów polskich i macedońskich:

pol. *Podając bardzo bogatą literaturę przedmiotu, wzbogaciłem swój tekst.*
 mac. *Цитирајќи мошне богата предметна литература го збогатив мојот текст.*

Propozycja składa się z dwu wyrażen argumentowych, których referentami są odpowiednio wykonawca czynności (reprezentowany przez osobową końcówkę czasownika) i przedmiot tej czynności, oraz z wyrażenia predykatywnego, które obok predykatu werbalnego obejmuje określenie sposobu sformalizowane w postaci partycypialnej transformy zdaniowej. Por. także:

pol. *Dzieci z zachwytem patrzyły na pięknie ubraną choinkę.*
 mac. *Деца та со восхит ја гледаа убаво украсената елка.*

czy:

pol. *Spisałeś się jak prawdziwy sportowiec.*
 mac. *Постани како вистински спортист.*

W tym ostatnim przykładzie cała propozycja to jedno wyrażenie predykatywne adresowane do referenta-adresata tekstu reprezentowanego przez końcówkę osobową czasownika.

Typowym określeniem sposobu są morfologiczne przysłówki, które – podobnie jak przymiotnikowe atrybuty rzeczownika – nazywają wszelkie cechy parametryczne referenta, czyli w tym wypadku zdarzenia, tj. tempo realizacji, jakość realizacji, koszt realizacji itp., a więc wszystko, co rozumiemy pod ‘sposobem realizacji’. Przysłówki często pojawiają się w kilkuelementowych sekwencjach, por.

pol. *Jurek zawsze solidnie i punktualnie wykonuje swoje zadania.*
 mac. *Ѓоко секогаш солидно и на време реализира своите задачи.*

por. także:

pol. *U nas zaspokoicie głód szybko, zdrowo i tanio.*
 mac. *Кај нас ќе ја заситите гладта брзо, здраво и ефтино.*

czy:

pol. *Zawsze szybko i chętnie przeprowadzam takie doświadczenia.*
 mac. *Секогаш брзо и радо спроведувам такви експерименти.*

W ostatnich dwu parach przykładów całe propozycje składają się wyłącznie z wyrażen predykatywnych.

Nasz krótki przegląd pokazał, jak można się było spodziewać, że wyrażenie predykatywne – obok konstytutywnego czasownika, który sam w sobie może

okazać się konstrukcją złożoną, jak np. przy obecności tzw. czasowników pomocniczych lub zwrotów typu *prowadzić rozmowę* ‘rozmawiać’ czy *przyznawać nagrody* ‘nagradzać’ – może obejmować równie` uzupełniającą informację z zakresu właściwych czasownikowi kategorii gramatycznych, jak ‘czas’, ‘tryb’ czy ‘aspekt’. Najczęściej pojawia się informacja na temat lokaty na osi czasu³, rzadziej informacja wzbogacająca treści modalne, wreszcie informacja wskazująca, z którym z dwu wariantów aspektu niedokonanego, duratywnym czy iteratywnym, mamy do czynienia. Interpretację taką potwierdza paralelizm rozwiązań stosowanych w obu językach⁴. Jednocześnie przeprowadzona analiza pokazuje, że informację zawartą w wyrażeniu predykatywnym możemy zdefiniować jako odpowiedź na pytanie: jak, w jaki sposób została / jest / będzie przeprowadzona akcja nazwana przez konstytuującą to wyrażenie osobową formę (*verbum finitum*) czasownika.

Summary

Predicative expression - its semantic and formal structure

The author analyses the structure of the predicative expression, i.e. a morphosyntactic construction functioning as the so-called constitutive predicate of the proposition in question. She illustrates her analysis with examples from Polish and from Macedonian – two languages whose grammatical systems are maximally typologically opposed in the frame of the Slavic linguistic group. She states that the predicative expression is composed of 1) constitutive form of *verbum finitum* and 2) its adjuncts formalized as *adverbia* and/or *adverbialia* responding to the questions: when? how long? how? in which mood? in which way? and carrying supplementary information from the semantic domains of the grammatical categories characteristic of the finite verb, such as ‘time’, ‘aspect’, or ‘mood’; most numerous are those informing (a) on the location of the referred to event on the time-axis or (b) on the procedure leading to the realization of that event.

Keywords: Constitutive predicate, time, ‘aspect’, or ‘mood’; most numerous.

³ Co zdaje się jasno wskazywać, że odpowiednia informacja to nie argument implikowany przez konstytutywny predykat werbalny, lecz ważna część struktury semantycznej samego predykatu.

⁴ A zarazem pokazuje, że tzw. zmiany kontaktowe to przede wszystkim problem formalnej, a nie semantycznej struktury języka